

Andrusiak G. Definition of the Notion of Circumstances Excluding Criminality of an Offence in the Criminal Law of Ukraine. Circumstances excluding criminality of an offence represent one of the most sophisticated institutions of the General part of Criminal Law of Ukraine. This article summarizes the constitutive features of circumstances excluding criminality. Within these features and on the basis of the analysis of scientific approaches to the problem under discussion the following definition has been suggested: circumstances excluding criminality is a set of conditions under which the conscious volitional acts like a crime under objective evidence are caused by social-positive (neutral) motives and goals and not prohibited by the law of Ukraine, and which according to the law exclude criminal responsibility. Accordingly, the proposal on the normative statutory fixing of the concept in Article 36 of the Criminal Code Ukraine was substantiated as follows: «A person who commits a deliberate willful act like the crime under objective evidence, caused by social-positive (neutral) motives and goals and not prohibited by the legislation of Ukraine is not a subject to criminal liability. The court may recognize as such that exclude criminality of an act and other circumstances, which are not specified in section VIII of the General Part of this Code». Singling out the common characteristics and the concept of circumstances excluding criminality of an act in general, will allow to determine in any particular case the correspondence of this or that circumstance to this institution in every particular case.

Key words: social danger, illegality, condition, characteristics, circumstances excluding criminality of an act.

УДК 343.24: 343.268

Н. Карпінська, Т. Осадовський

Медичні (психіатричні) аспекти виправлення неповнолітніх осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі

У статті здійснено аналіз національного законодавства та міжнародних стандартів у сфері медичного забезпечення в установах виконання покарань, результатів судово-психіатричних експертиз неповнолітніх. Автор обґрунтував необхідність функціонування спеціальних установ виконання покарань для осіб із психічними аномаліями, що буде важливим стимулом для проведення комплексного дослідження зв'язків, що обумовлюють злочинну поведінку таких осіб, їх мотиваційної сфери. Головна мета діяльності такого роду спеціальних установ з виконання покарання має полягати, в першу чергу, в наданні необхідної психіатричної допомоги та застосуванні диференційованих медичних та виправних заходів. Потребує вирішення проблема запровадження на державному рівні статистичної звітності стану, структури та динаміки злочинності осіб із психічними аномаліями, в тому числі неповнолітніх.

Ключові слова: психічні аномалії, судово-психіатрична експертиза, неповнолітні особи, установи виконання покарань, примусові заходи медичного характеру.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні умови життєдіяльності українського суспільства обумовлюють збільшення кількості стресових факторів, які, в свою чергу, породжують емоційне напруження людей, а також сприяють виникненню психічних розладів. На психіку людини справляють негативний вплив погіршення екологічної ситуації, а також зростання кількості і розширення масштабів техногенних аварій та природних катастроф, які мають серйозні віддалені медико-соціальні наслідки [1, с. 3].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я 1,2 мільйона українців страждають на психічні захворювання. За кількістю психічних розладів громадян Україна вже котрий рік поспіль посідає перше місце в Європі [2].

Незаперечним є той факт, що забезпечення гармонійного розвитку дітей, забезпечення охорони здоров'я підростаючого покоління є запорукою здорової нації. Водночас, в Україні спостерігається така негативна тенденція, як зростання кількості неповнолітніх осіб з психічними аномаліями та психічно хворих. Стає очевидним, що злиття вище наведених явищ зумовило

існування такої категорії злочинності, як злочинність неповнолітніх з психічними аномаліями.

Актуальність проведення правового аналізу стану медичної (психіатричної) допомоги неповнолітнім засудженим обумовлена також введенням у КК України інституту обмеженої осудності (ст. 20) [3] та переходом органів і закладів охорони здоров'я України на Міжнародну статистичну класифікацію хвороб і проблем, пов'язаних з охороною здоров'я (МКХ-10) [4].

Незважаючи на те, що особливості надання медичної (психіатричної) допомоги неповнолітнім обумовлені клінічною специфікою психічних розладів, цілою низкою міжнародних нормативних актів та національним законодавством, на сьогодні в Україні відсутня система спеціалізованої мультидисциплінарної психіатричної допомоги неповнолітнім правопорушникам.

Формулювання мети статті. Метою статті є правовий аналіз стану медичної (психіатричної) допомоги неповнолітнім особам, засудженим до покарання у виді позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень. Питання дитячої судової психіатрії неповнолітніх перебувають в полі уваги таких науковців, як В. В. Голіна, В. П. Ємельянова, П. Т. Петрюка. Проблемам правового регулювання права на медичну допомогу осіб позбавлених волі присвячені праці Г. С. Семакова, А. П. Гель, А. І. Діденко та інших. Окремі аспекти правового і організаційного забезпечення медико-санітарного обслуговування засуджених до позбавлення волі висвітлені у дослідженнях В. А. Бадири, І. Г. Богатирьова, М. Я. Гуцуляк, А. Х. Степанюка, В. М. Трубнікова та інших вчених.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В Україні впродовж останніх п'яти років кількість суспільно небезпечних діянь, вчинених неповнолітніми з вадами психічного здоров'я, залишається стабільно високою. За результатами судово-психіатричної експертизи, у 2010 році психічні розлади мали – 1233 особи (61 %), у 2011 – 1259 (66 %), 2012 – 995 (60 %), 2013 – 728 (62 %), 2014 – 376 (50 %) неповнолітні. Водночас, незрозумілим виглядає на цьому фоні факт зменшення проведених судово-психіатричних експертиз неповнолітніх: у 2010 р. – 2029, у 2011 р. – 1918, у 2012 р. – 1678, у 2013 р. – 1191, у 2014 р. – 759 [5].

На основі аналізу результатів судово-психіатричних експертиз неповнолітніх злочинців можна виділити дві категорії осіб: до першої відносимо тих осіб, у яких були виявлені психічні розлади, але під час вчинення злочину вони повністю усвідомлював свої дії (бездіяльність) та могли керувати ними; до другої групи відносимо тих осіб, які за результатами судово-психіатричної експертизи через наявний у них психічний розлад в момент вчинення злочину не були здатні повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Показники таких осіб становили: 55 осіб (4,5 %) у 2010 р., 47 осіб (3,7 %) – у 2011 р., 50 осіб (5 %) – у 2012 р., 35 осіб (4,8 %) – у 2013 р., 30 осіб (8 %) – у 2014 рр. Серед неповнолітніх осіб, які вчинили суспільно-небезпечне діяння, кількість віднесених до першої категорії становить 1151 осіб (93,3 %) у 2010 р., 1180 осіб (93,7 %) у 2011 р., 921 осіб (92,5 %) у 2012 р., 673 осіб (92,4 %) у 2013 р., 326 осіб (86,7 %) у 2014 р.

За нозологічною належністю психічними розладами, що переважали у осудних, були розлади психологічного розвитку, емоційні розлади та розлади поведінки: у 2010 р. – 546 особи (47,4 %), 2011 р. – 574 особи (48,6 %), 2012 р. – 450 особи (48,9 %), 2013 р. – 356 особи (52,9 %), 2014 р. – 202 особи (62 %). Клінічна структура вказаних розладів характеризується частими проявами гніву, злісністю та мстивістю, активною відмовою виконувати вимоги дорослих, проявами жорстокості.

Погоджуємось з В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, П. Т. Петрюк, що відсутність спеціалізованої мультидисциплінарної психіатричної допомоги зазначеним особам перешкоджає реабілітації злочинця, що в кінцевому результаті не сприяє його виправленню та ресоціалізації [6].

Якщо звернутися до міжнародного досвіду, необхідно зазначити, що надання психіатричної допомоги засудженим регламентовано рядом міжнародних нормативних актів.

Так, у ст. 62 Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими передбачається, що медичні служби і заклади повинні виявляти всі фізичні та психічні захворювання й вади, які можуть перешкоджати перевихованню ув'язнених, і піклуватися про їх лікування. З цією метою заклади повинні забезпечити необхідне медичне, хірургічне та психіатричне обслуговування [7].

Відповідно до Мінімальних стандартних правил поведінки з в'язнями, усі установи повинні мати у штаті медичного працівника, досвідченого в галузі психіатрії, завданням якого є виявлення та лікування психічних захворювань, з метою досягнення ефективного результату у виправленні та ресоціалізації. Медичне обслуговування повинно охоплювати психіатричні та діагностичні служби, і його слід організовувати в тісному зв'язку з місцевими або державними органами охорони здоров'я.

У п. 82 зазначених Правил вказується, що особи з психічними відхиленнями чи захворюваннями весь період перебування у в'язниці повинні перебувати під лікарським наглядом [7].

Враховуючи положення міжнародних та вітчизняних нормативних актів, прийняття рішення

про наявність підстав для звернення до суду із заявою про продовження, припинення або про зміну виду примусового заходу медичного характеру щодо неповнолітнього покладається на комісію дитячих лікарів-психіатрів. Щодо України, то необхідно зауважити, що в установах виконання покарань для неповнолітніх передбачено лише одну посаду лікаря-психіатра, що унеможлиблює при потребі створення вище зазначеної комісії.

Міжнародні зобов'язання України щодо дотримання прав ув'язнених обумовлюють необхідність створення спеціалізованого лікувального закладу для надання психіатричної допомоги неповнолітнім засудженим

З метою гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами виконання покарань в частині медичного (психіатричного) забезпечення було прийнято ряд нормативно-правових документів: Указ Президента України від 16 грудня 2011 р. № 1163 «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» [8], наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30.08.2012 р. № 668 «Про затвердження Концепції щодо удосконалення надання психіатричної допомоги дітям» [9], наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18 травня 2013 р. № 400 «Про вдосконалення порядку надання психіатричної допомоги дітям» [10].

Кримінальним кодексом України передбачено наявність спеціалізованих лікувальних закладів, однак на сьогодні функціонує лише один спеціалізований лікувальний заклад – «Українська психіатрична лікарня з суворим наглядом МОЗ України», де перебувають особи з усіх регіонів України, щодо яких застосовано примусові заходи медичного характеру у вигляді госпіталізації у психіатричний заклад із суворим наглядом [11].

Додатково застосування примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації у психіатричний заклад із посиленням наглядом реалізовується ще чотирнадцятьма спеціалізованими відділеннями, що діють у структурі звичайних психіатричних лікарень. Розподіл регіонів, із яких особи потрапляють до цих відділень, затверджується МОЗ України. Незважаючи на наявність порядку застосування цього виду примусових заходів медичного характеру, на практиці існують різноманітні його тлумачення. Водночас, у державі відсутня єдина практики забезпечення охорони відділень, де застосовуються вказані заходи у вигляді госпіталізації у психіатричний заклад із посиленням наглядом.

КК України передбачено наявність спеціалізованих лікувальних закладів, однак сьогодні існує тільки один такий заклад – із суворим наглядом. В Україні діє єдиний порядок застосування примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації у психіатричний заклад із посиленням наглядом, однак кожний регіон має свої особливості в його реалізації. Натомість, у державі відсутній порядок застосування примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації у психіатричний стаціонар зі звичайним наглядом, що в кінцевому результаті призвело до відсутності єдиного розуміння організації його надання.

Актуальним в контексті наукового дослідження постає питання створення спеціального лікувального закладу для застосування примусових заходів медичного характеру щодо неповнолітніх. Наголосимо, що відсутність спеціалізованої установи для лікування дітей з психічними вадами, що відбувають покарання, є грубим порушенням міжнародних стандартів щодо дотримання прав засуджених та ув'язнених.

Проблема медичного (психіатричного) забезпечення засуджених неповнолітніх в аспекті їх виправлення та ресоціалізації полягає в невідповідності режиму виконання покарання особливостям психічного стану зазначеної категорії осіб. Таким чином, утримання осіб із психічними аномаліями в установах виконання покарань для психічно здорових вбачається недоцільним, оскільки, з правової точки зору – заходи з ресоціалізації та виправлення є малоефективними, з медичної точки зору – режим не забезпечує досягнення послаблення симптоматики та течії психічних аномалій.

Аналіз міжнародного досвіду з заявленої проблеми, свідчить про наявність та ефективне функціонування спеціальних установ виконання покарань для осіб із психічними аномаліями, та закріплення діяльності цих установ в національному законодавстві. Так, згідно із п. 6 §1 ст. 39 і §3 ст. 44 Кримінально-виконавчого кодексу Польщі, засуджені, які мають психічні аномалії, відбувають покарання в спеціальних пенітенціарних установах для таких осіб, де до них застосовуються особливі медико-виховні заходи [12, с. 55].

На теренах вітчизняної правової науки результати проведених досліджень (В. П. Ємельянов, Т. К. Белокобильська, Н. І. Фелінська, З. А. Вишинська) підтвердили труднощі утримання злочинців із психічними розладами в кримінально-виконавчих установах без урахування особливостей їх здоров'я [13, с. 25].

Дотримуючись цієї точки зору, В. П. Ємельянов відзначає, що створення спеціальних установ

для психічно неповноцінних неповнолітніх, а також і дорослих, які вчинили злочини, стане важливим стимулом для проведення комплексних досліджень взаємозв'язків, котрі спричиняють злочинну поведінку цих осіб, і істотно підвищить ефективність профілактичних заходів, рівень виправного впливу [14, с. 57].

У свою чергу, З. А. Вишинська зазначає, що пропозиція створення спеціальних установ для відбування покарання неповнолітніми з психічними аномаліями заслуговує ретельної експериментальної перевірки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи вище наведене, вбачаємо, що в Україні назріла необхідність створення спеціальних установ виконання покарань для виправлення і ресоціалізації неповнолітніх осіб із психічними аномаліями в межах осудності. Вважаємо, що функціонування спеціальних установ виконання покарань для осіб із психічними аномаліями буде важливим стимулом для проведення комплексного дослідження зв'язків, що обумовлюють злочинну поведінку таких осіб, їх мотиваційної сфери. Головна мета діяльності такого роду спеціальних установ з виконання покарання має полягати, в першу чергу, в наданні необхідної психіатричної допомоги та застосуванні диференційованих медичних та виправних заходів.

Також, потребує вирішення проблема щодо запровадження на державному рівні статистичної звітності стану, структури та динаміки злочинності осіб із психічними аномаліями, в тому числі неповнолітніх.

Джерела та література

1. Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України: автореф. дис.. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. – за спец. 12.00.08 / О. В. Зайцев. – Харків, 2006. – 19 с.
2. Данные и статистика / Всемирная организация здравоохранения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/ru>.
3. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.
4. Міжнародна статистична класифікація хвороб (МКХ 10) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rostbubnov.narod.ru/gynec/ven_MKH10.html.
5. Шум С. С. Перспективи розвитку дитячої судової психіатрії / С. С. Шум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://neuronews.com.ua/page/perspektivi-rozvitku-dityachoyi-sudovoyi-psihiatriyi>.
6. Голіна В. В., Смельянов В. П., Петрюк П. Т. Проблеми призначення покарання за злочини, вчинені неповнолітніми з психічними аномаліями / В. В. Голіна, В. П. Смельянов, П. Т. Петрюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psychiatry.ua>.
7. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
8. Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні: Указ Президента України від 16 грудня 2011 р. № 1163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про затвердження Концепції щодо удосконалення надання психіатричної допомоги дітям: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 30.08.2012 р. № 668 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. Про вдосконалення порядку надання психіатричної допомоги дітям: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 18 травня 2013 р. № 400 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Пінчук І. Я., Шум С. С. Примусові заходи медичного характеру: українські реалії крізь призму досвіду федеративної республіки Німеччина // Вестник ассоциации психиатров Украины. – 2013. – № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mif-ua.com>.
12. Starowicz Z. Seksuologia Sadowa / Z. Starowicz. – Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1988. – 334 s.
12. Антонян Ю. М., Первозванский В. Б. Исправление и перевоспитание осужденных с психическими аномалиями: учебное пособие / Ю. М. Антонян, В. Б. Первозванский. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985. – 80 с.
13. Емельянов В. П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями / В. П. Емельянов. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. – 96 с.

Карпинская Н., Осадовский Т. Медицинские (психиатрические) аспекты исправления несовершеннолетних, осужденных к наказанию в виде лишения свободы. В статье осуществлен анализ национального законодательства и международных стандартов в сфере медицинского обеспечения в учреждениях исполнения наказаний, обобщены результаты судебно-психиатрических экспертиз несовершеннолетних. Автор указывает на необходимость гармонизации национального законодательства с международными стандартами в сфере медицинского (психиатрического) обеспечения осужденных. В текущее время в Украине отсутствует система специализированной мультидисциплинарной психиатрической помощи несовершеннолетним правонарушителям. Поэтому обоснована необходимость создания специального лечебного учреждения для применения

принудительных мер медицинского характера в отношении несовершеннолетних и предложено создание специального независимого лечебного учреждения для оказания психиатрической помощи несовершеннолетним осужденным. Автор отмечает, что особенности оказания медицинской (психиатрической) помощи несовершеннолетним обусловлены клинической спецификой психических расстройств, рядом международных нормативных актов и национальным законодательством. В статье сделаны выводы о необходимости введения на государственном уровне статистической отчетности о состоянии, структуры и динамики преступности лиц с психическими аномалиями, в том числе несовершеннолетние. **Ключевые слова:** психические аномалии, судебно-психиатрическая экспертиза, несовершеннолетние лица, учреждения исполнения наказаний, принудительные меры медицинского характера.

Karpinska N., Osadovskyi T. Medical (Ppsychiatric) Aspects of Rehabilitation of Juveniles Sentenced to Imprisonment. The article is devoted to the analysis of the forensic psychiatric examinations results of juveniles, national laws and international standards in the sphere of medical provision in prisons. According to the World Health Organization, 1.2 million of Ukrainians suffer from mental illnesses. For many years number of mental disorders of Ukrainians occupies the first place in Europe. The author justifies the creation of a special hospital for the application of compulsory medical measures for juveniles. The object of the article is legal analysis of the state of medical (psychiatric) provision of sentenced to imprisonment juveniles in the light of their rehabilitation.

The author emphasizes that despite the fact that peculiarities of providing medical (psychiatric) care to juveniles are conditioned by clinical specificity of mental disorders and a number of international normative acts and national legislation, there is no system of child forensic psychiatry in Ukraine.

The author makes conclusions that there is a need to put into practice a state-level statistical reporting as to the status, structure and dynamics of crime of the individuals with mental aberrations, including juveniles. He examines a possibility of creating an independent special hospital for psychiatric help for convicted juveniles and indicates the need to harmonize national legislation with international standards in the field of health (psychiatric) provision for convicts.

Key words: mental aberrations, forensic psychiatric examination, juveniles, penal institutions, forced medical measures.

УДК 343.12(075)

О. Крикунов

Судовий контроль за дотриманням процесуальних прав сторін кримінального провадження

У статті розглянуто механізми судового контролю за дотриманням процесуальних прав сторін кримінального провадження. На досудовому розслідування ця функція покладена на слідчого суддю. Відзначено, що сфера негайного судового контролю за дотриманням прав учасників провадження слідчим, прокурором доволі вузька. Після проголошення судового рішення захист процесуальних прав сторін може бути здійснено через апеляційне та касаційне оскарження. Позитивним є і те, що особа має право звернутися за захистом свого права до Європейського Суду з прав людини, який своїм рішенням може зобов'язати Верховний Суд України переглянути рішення нижчестоящего суду. При цьому судовий контроль має бути ефективним та своєчасним, для чого нами обґрунтовується певні зміни до чинного КПК України.

Ключові слова: процесуальне право, сторони кримінального провадження, слідчий суддя, суд апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції, Верховний Суд України, Європейський Суд з прав людини.

Постановка наукової проблеми та її значення. У процесуальну форму кримінального провадження законодавець заклав низку правових механізмів, що можуть розглядатись як гарантії верховенства права та захисту прав людини. Разом з тим, як свідчать наукові дослідження, практика вони містять прогалини, не завжди відповідають європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. та практиці Європейського суду з прав людини, що